

Az európai orvosi nyelv története

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

BEVEZETŐ

Minden mesterség és tudomány előbb-utóbb kialakítja a maga szaknyelvét. A tudományos szaknyelv azonban egy fontos jellemzőben különbözik a mesterségek nyelvétől, mégpedig abban, hogy rendezett és osztályozott. Hiszen a tudományt a mesterségtől valószínűleg csupán nyelvének (és fogalmainak) rendezettsége és szabályozottsága különbözteti meg. Mindez leginkább talán éppen az orvoslás történetében figyelhető meg. A medicina ugyanis az elmúlt évezredek során lankadatlan harcot vívott azért, hogy mesterségből, ars mechanicából, tudományá, ars liberalisszá emelkedhessék, ennek érdekében pedig nevezéktanát, fogalomrendszerét is szabályoznia és rendeznie kellett.

A tudományt a mesterségtől csupán nyelvének, fogalmainak rendezettsége szabályozottsága különbözteti meg.

A hét szabad művészet (augzburgi mester fametszete, 1480 körül)

Az orvosi szaknyelvnek két lényeges tulajdonságára kell felhívnom a figyelmet: Egyrészt ez a nyelv, mint csoportnyelv, nyelvtanilag vagy mondattanilag nem, csupán – elképesztően gazdag – szókészletében egyedi. Vagyis ha az orvosi nyelv történetéről beszélünk, valójában csak az orvosi terminológia, az orvosi szavak és kifejezések történetével foglalkozunk. (A *terminológia* szó egyébiránt a latin *terminus* 'határ, határjel' és a görög *logosz* 'szó, jelentés, ismeret' szavak összetétele). Másrészt az európai orvosi nyelv – noha különösen a XVI–XVII. századtól nemzeti orvosi nyelvek is kialakultak, sőt például Magyarországon vagy Finnországban történtek kísérletek az orvosi szaknyelv teljes „nemzetiesítésére” is – elsősorban görög és latin eredetű, e tekintetben tehát jelenleg is nemzetközinek, egyetemesnek tartható.

Az orvosi szaknyelv csupán elképesztően gazdag szókészletében egyedi, nyelvtanilag, mondattanilag nem.

Az európai orvosi nyelv története Hellaszban, a Krisztus előtti VI–V. században veszi kezdetét. Létrejöttében éppúgy közrejátszott a gyógyító mesterség gyakorlata, mint a görög Szókratész előtti (preszókratikus) természetfilozófia elmélete. E kettősség – a mesterség gyakorlatának és a tudományos gondolkodás elméletének együttes hatása – máig meghatározó vonása az orvosi nyelvnek.

Az európai orvosi nyelv bölcsőjét Hellaszban ringatták a Krisztus előtti VI–V. században.

Azt is érdemes bemutatnunk, hogyan jön létre az orvosi nyelv, pontosabban, hogyan válik egy szó orvosi szakszóvá. Vannak egyszerű esetek, például az *auscultatio*, amely latinul eredetileg 'hallgatóság'-t jelent – e jelentés az orvosi nevezéktanban egy Laënnec, Corvisart és Skoda által kidolgozott kórismézési eljárás jelölésére szűkült. A *pelvis* 'medence', 'tál' szó esetében viszont fordított folyamat játszódott le, hiszen ez a szó az orvosi nyelvben – eredeti jelentését is megtartva – a medencecsontok képletét is jelölte. Ez tehát a jelentésszűkülés, illetőleg a jelentésbővülés esete. Bonyolultabb a helyzet akkor, ha a jelentésváltozás mögött valamiféle elmélet áll, például az *influenza* esetében, amely (*influentia*) eredetileg 'lefolyó', 'befolyó' dolgokat jelölt többes szám semleges nemben. Ezt a szakszót a humorális patológia elmélete magyarázza, amely szerint az agyból aláfoló nedvek okozzák az influenzát (görögül *katarrhoszt*). Akad azután olyan szakkifejezés is, amely a köznyelvben eredetileg nem létezik, például az *enzim*, amely a *zümé* 'kovász' görög szó átalakított változata, a *tuberculosis*, amely a latin *tuberculum* 'duzzanatocska', 'hólyagocska' görög végződésellátott, 19. században bevezetett fejleménye, vagy a *gáz* (*gas*), amelyet Van Helmont flamand tudós egyszerűen kitalált. Ez a „creatio”, a sajátos szóalkotás esete. De ke-

lekezhet szakkifejezés személynevek bevonásával (eponimák), akár szindrómanevet (Bechterew-kór), akár önálló formák (röntgen, priznic, pravaz) kialakulásával, ez utóbbiak az ún. köznevesülésre példák. Léteznek továbbá átvitt értelmű szakkifejezések (metaforikus terminusok), amelyek a tárgy vagy jelenség hasonlóságán alapulnak (elefantiázis, rák), ám egyéb módokon is létrejöhetnek orvosi szakszavak. A lényeg, hogy csak az a hangsor sorolható a szaknyelvhez, amelynek szaknyelvi jelentése meghatározhatóan eltér köznyelvi jelentéseitől, ha egyáltalán köznyelvi jelentése is van.

AZ ORVOSI SZAKSZAVAK KELETKEZÉSÉNEK FONTOSABB FORMÁI:

- Jelentésszűkülés (auscultatio)
- Jelentésbővülés (pelvis)
- Jelentésváltozás (influenza)
- sajátos szóalkotás (enzim)
- Személynevek bevonása (eponimák) (Bechterew-kór)
- Átvitt értelmű szakkifejezések (lagostoma)

GÖRÖGÖK ÉS RÓMAIAK

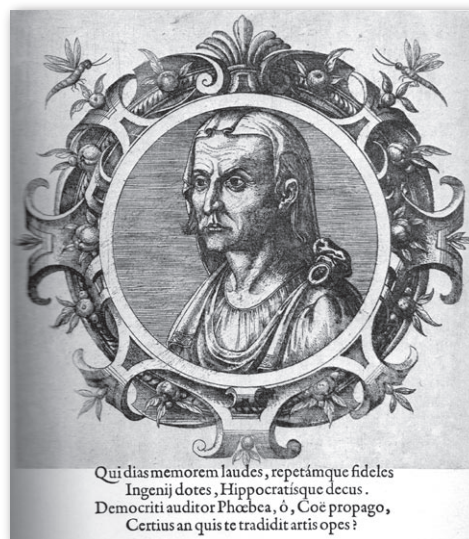
Az ókorban az orvoslás nyelve – minden latinosítási kísérlet ellenére – mindvégig a görög maradt. Az ókor minden jelentős orvosa görögül alkotott, és munkáiban – néhány szélsőségesen tapasztalati irányzattól eltekintve – a görög természetfilozófia fogalmait használta, elméleteire támaszkodott. A ritka latin nyelvű kivételek – legalábbis az ókorban – visszhangtalanok maradtak. Celsus (Kr. u. I. sz.), nem volt orvos, csak enciklopédiája részeként foglalta össze latinul az orvostudományt, Caelius Aurelianus (VI. sz.) csupán feldolgozta, fordította a görög orvosok, például Szóránosz munkáit, Marcellus Empiricus (V. sz.) vagy Scribonius Largus (I. sz.) pedig nem tarthatók igazán tudományos értékű szerzőknek.

Az orvostudomány nyelve az ókorban mindvégig a görög maradt.

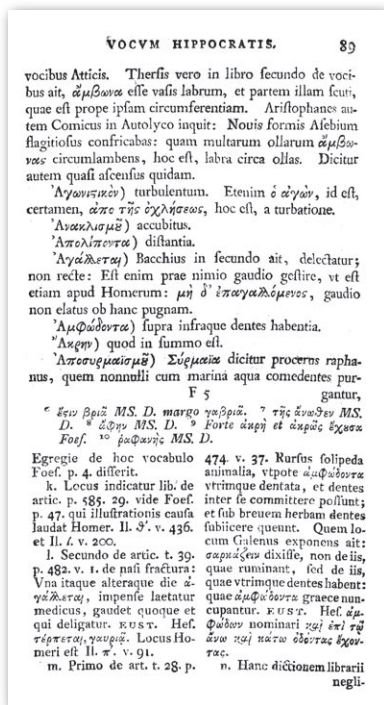
A görög orvostudomány időben első s mindvégig meghatározó rétegét a Corpus Hippocraticum néven ismert, nagyjából 60 munkából álló gyűjtemény képezte. Minthogy ez a nagyrészt a Kr. e. V. és Kr. e. IV. században keletkezett gyűjtemény döntően befolyásolta a későbbi századok orvosi gondolkodását is, a „hipokratészi” könyvek terminológiája, orvosi nyelve – amely nem tért el jelentősen az irodalmi nyelvtől – máig az orvosi nyelv alapjának tekinthető. A hipokratészi szaknyelv „működésére” jó példa a *metasztasisz* szó, amely több hipokratikus munkában is előfordul (De natura hominis, Aphorismi, De morbo sacro, Prorrheticus stb.). Ez a szó a görög nyelvhasználók számára teljesen érthető volt, hiszen ’számkivetés’-t, ’kivándorlás’-t, ’kiköltözés’-t jelentett, Hipokratész-nál azonban elsősorban ’átváltozás’, ’átalakulás’ értelemben szerepel: itt tehát egyértelműen orvosi szakkifejezésről van szó. (’Daganatátétel’-t egyébként ekkor még a szó nem jelentett.) A hipokratikus szaknyelvből nem csupán a medicina mai nyelve táplálkozik, hanem számos szakkifejezése (*melankolikus*, *flegmatikus*, *kolerikus*, *diéta*, *terápia*, *diagnózis*, *higiéné* stb.) a modern európai köznyelvek részévé is vált.

A Corpus Hippocraticum számítógéppel készített szójegyzéke (konkordanciája) négymillió különféle szóalakot tartalmaz, és ha ez talán nem is mond túl sokat, annyi bizonyos, hogy a Hipokratésznek tulajdonított művekben is már több százra tehető a szakkifejezések, pontosabban a szakkifejezésként használt köznyelvi szavak száma. Nem csoda hát, ha részint a görög nyelv folyamatos átalakulása, dialektikus eltérései, részint a Corpus sajátos szóhasználata, részint pedig a kockázatos, és pontos meghatározásokat igénylő orvosi gyakorlat következtében már az ókorban számos kísérlet született e szókincs rendszerezésére, illetve magyarázatára. Márpedig a magyarázatok, szöszedetek létrejötte a szaknyelv létének – és kellő érthetlenségének – egyértelmű bizonyítéka.

A legkorábbi hasonló görög munkák többsége elveszett, csupán későbbi tekintélyes ókori szerzőktől (auktoroktól) ismerjük szerzőik nevét. Erótianosz (Kr. u. I. sz.) a maga ábécérendbe szedett és értelmezésekkel ellátott Hipokratész-szótárának előszavában a következő orvosi szótárírókat említi: a kósi Xenokritoszt – ő írta állítólag az első efféle munkát –, Kallimakhoszt, Bakkhoszt, Tanagraioszt, Philinosz Empeirikoszt, Apollóniosz Kitteioszt, Dioszkoridész Phokaszt, Glaukiász Empeirikoszt, a kósi Lüzimakhoszt, Euphoriónt, Arisztarkhoszt, Arisztoklészt és Antigonoszt.

Hippokratész fantáziaképe. (Sambucus, Ioannes: Veterum aliquot et recentium medicorum philosophorumque icones. Lugduni Batavorum, Raphelengius, 1603)

Részlet Erótianosz Hippokratész-szótárának XVIII. századi latin kiadásából

Az első orvosi szótárak is valószínűleg egy-egy nevesebb auktorhoz írott szöszedetek lehettek. Effélét írt Hippokratész Corpusához a lükiai Hérodotosz és Erótianosz. Galénosz egy rövid művecskében (Expositio obsoletarum Hippocratis vocum) szintén Hippokratész ismeretlenebb kifejezéseit igyekezett magyarázni. Ezek a szótárak tehát – amellet, hogy csak a nehezebben érthető szavakat tartalmazták – egynyelvű értelmező szótárak voltak, hiszen, mint mondtuk, az ókori Földközi-tenger térségében egyedül a görög maradt az orvostudomány nyelve.

Az ókori orvosi szótárak görög nyelvű értelmező szótárak voltak.

A hippokratészi örökség, illetve a hellénisztikus orvostudomány legjelentősebb rendszerezője és magyarázója Klaudiosz Galénosz (Kr. u. II. sz.). Munkássága nem csupán az orvosi ismeretek tudománnyá emelésében, rendszerezésében, hanem az orvosi nyelv törvényesítésében (kanonizálásában), azaz a görög orvosi nyelv szóhasználatának rögzülésében is jelentős: e két törekvés szorosán és tudatosan összefüggött írásaiban. Galénosz nevezéktanának továbbélésében fontos volt az a tény, hogy a későbbi századok legjelentősebb orvosai (Oreibasziusz, Paulus Aegineta)

Galénosz fantáziaképe. (Sambucus, Ioannes: Veterum aliquot et recentium medicorum philosophorumque icones. Lugduni Batavorum, Raphelengius, 1603)

az ő munkásságára alapozták írásaikat, illetve, hogy az alexandriai orvostudomány, amely az arab orvostudományra – Alexandria VII. századi eleste után – a legnagyobb s legközvetlenebb hatást tette, szintén Galénosz hatása alatt állt. Az itt működő orvosi iskolák ugyanis elsősorban nem közvetlenül a hippokratikus hagyományt követték, hanem ennek összegzőjét Galénoszt tartották főtekintélynek. A VII. század elején élt Theophilosz Protoszpatariosz – aki Galénosz tanainak a kereszténységgel való összhangba hozására törekedett – több olyan, galénikus traktátust (tanulmányt) írt, amely a középkor folyamán végig olvasott maradt. Vizelet-, pulzus- és láztana minden hasonló tárgyú későbbi munkán nyomot hagyott. Tanítványa, Sztéphanosz Athénienszisz is Hippokratész- és Galénosz-magyarázataival tünt ki, s Galénosz egyértelműen hatott a jakobita püspök, Johannész Alexandrinosz (Jahja al-Nahaví) munkásságára is.

AZ ORVOSI SZÓKINC S CSOPORTJAI

Az orvosi szókincs – mindmáig – nagyjából hat csoportba sorolható (a 2. és 3. csoport gyakran fedik egymást):

1. anatómiai kifejezések (*cranium, mandibulum, mamma*)
2. tünetek, tünetcsoportok nevei (*fibrilláció, tussis, apoplexia*)
3. betegségek nevei (*tífusz, kolera, influenza*)
4. materia medica nevei (*bolus armenicus, theriaca/terjék, ópium*)
5. eszközök, gyógyításban használt tárgyak nevei (*forceps, Petri-csésze, gasztroszkóp*)
6. cselekvést, folyamatokat jelölő igék, illetve ezekből képzett névszók; orvosi tevékenységeket, illetve testi folyamatokat jelölő szavak (*collapsus, exitus, palpatio*)

Az ókori görögök orvosi szakszójegyzékében – Hippokratésznál és Galénosznál egyaránt – elsősorban a 2., 3., 4., illetve a 6. szócsoporthoz fordul elő. Az anatómia és a sebészet viszonylagos ókori fejletlensége, illetve a dētétikus (az életmód és élettevékenységek szabályozásával gyógyító) és gyógyszeres kezelések túlsúlya miatt az anatómiai és eszköznevek jóval kisebb hányadát képviselik az antik orvosi szókészletnek, mint a mainak. Nagyrészt ez az oka annak is, hogy míg mai orvosi nyelvünkben az élet- és kórfolyamatok nevei általában görög, addig az anatómiai elnevezések és eszköznevek általában (XVI. századi vagy későbbi) latin eredetűek.

Az anatómiai elnevezések és az eszköznevek a XVI. századtól keletkezett többnyire latin eredetű szavak.

A fenti hat csoportot egyébként az ókori, és később is továbbélő görög orvosi nyelvben egy sajátos, a természetfilozófiával és az ez által létrehozott nedvkórtani elmélettel (humorális patológiával) kapcsolatos szókincs is kiegészíti. E szókincs-rétegbe olyan szavak sorolhatók, mint a *szünkrászia-düszkrászia*, *phlegma*, *kholé*, *melankholikosz*, *prognószisz*, *szüntereszisz*, *analépszisz*, *diagnószisz*, *therapeia*, *pepszisz*, *kriszisz*, *katarrhosz*, *rheuma*, *katarakta* stb. (Az eredeti görög szavak helyesírásában ezúttal nem a reneszánsz latinban kialakult orvosi, hanem a fonetikus átírást követtük.)

AZ ÓKORI GÖRÖG ORVOSI SZÓKINC S ÖRÖKLÉSÉNEK ÚTJAI

Az antikvitás görög kifejezéstan a további századokban négy úton hagyományozódott tovább: 1. Az arab fordításiirodalom, illetve ennek latin visszafordítása, 2. a bizánci, szintén görög nyelvű orvosi irodalom, s ennek nyugati befogadása, 3. a folyamatos európai – főként kolostori – orvosi gyakorlat és az ezzel kapcsolatos irodalom, 4. illetve a reneszánsz filológiai rekonstrukció útján.

ARABOK

A VIII. és X. század közt eltelt időben az arabok, pontosabban az iszlám meghódította a Bizánci Birodalom kulturálisan legfejlettebb területeit: Egyiptomot (benne

A VIII–X. században az arabok a görög orvostudományt is meghódították.

Alexandriával), Szíriát, Palesztinát, ám behatolt Dél-Itáliába, és tartós gyökeret eresztett az Ibériai-félszigeten is. Alexandriában és Antiokhiában a kor legfejlettebb orvosi központjai kerültek arab kézbe, mégpedig oly módon, hogy az ott élő és alkotó görög nyelvű orvosok nem menekültek el, hanem továbbadták ismereteiket a hódítóknak.

Paulosz Aigneta, az ókori görög orvostudomány utolsó nagy alakja, 650 körül működött Alexandriában. Hét könyvből álló orvosi enciklopédiájában főként Oreibasiosz és Galénosz műveit kivonatolta. Paulosz az arab hódítás után is Alexandriában maradt, és tanítványával, Johannész Alexandrinossal együtt meghatározó szerepe lehetett abban, hogy az arabok elsősorban Galénosznak és körének orvosi nézeteit – és nevezékánát – vették át, az ő műveiket fordították le, s szellemükben tevékenykedtek az elkövetkezendő évszázadokban. A galénikus orvostudomány lényegét összefoglaló Szitta Asara ('Tizenhat') című nagy hatású arab fordításgyűjtemény is állítólag az ő személyes közreműködésükkel készült. Paulosz

Az arab orvostudomány Galénosz tanain és az alexandriai orvostudományon alapult.

enciklopédiáját szintén arabra fordították, és az arab orvosi irodalomból az is nyilvánvaló, hogy több kisebb, azóta elveszett munkája is hozzáférhető volt arabul.

A VIII. és XI. század közt több mint száznyolcvan jelentős görög orvosi művet fordítottak le arabra – sokszor szír, ritkábban perzsa, kopt, arámi nyelvi közvetítésel –, ám közben az átvett ismereteket jelentősen kiegészítették és rendszerezték is.

Gondesápúr orvosi iskolája különösen jelentős az arab orvostudomány fejlődése szempontjából. Bagdadtól kb. kétszáz kilométernyire keletre, a perzsiai Khúzisztánban feküdt Gondesápúr városa, ahová még a VI. század elején a bizánci császárok által vallási okokból elűzött nesztorianus keresztény és pogány orvosok menekültek egykor, ide telepítve iskolájukat és kórházukat. Itt működött a történelem első olyan klinikája, ahol kizárólag tudományos alapon gyógyítottak, s ahol a beteg-ágy mellett oktattak.

Gondesápúr városában működött a történelem első olyan klinikája, ahol kizárólag tudományos alapon gyógyítottak, s ahol a beteg-ágy mellett oktattak.

A sárgarépa ábrája Dioszkuridész gyógynövény-könyvének VI. századi kéziratából, későbbi arab magyarázatokkal is ellátva

Pergameos met hic campos, praefipibus arcer, Ad fontes rectum simia pandit iter. Laudamus tales, quibus est mora nulla legendi, Auctori faciles damna sed vique ferunt.

Paulosz Aigneta fantáziaképe. (Sambucus, Ioannes: Veterum aliquot et recentium medicorum philosophorumque icones. Lugduni Batavorum, Raphelengius, 1603)

Arab orvos műtét közben. (1465-ös kézirat illusztrációja, Párizs, Bibliothèque Nationale)

ágy mellett folyt (a *klinika* szó a görög *kliné* 'ágy' szóból ered). Itt tanulta az orvoslás mesterségét az a szintén nesztóriánus keresztény Juhanna ibn Maszavaih (777–857) – nyugati nevén Johannes Damascenus vagy Mesue is –, aki elsőként fordított (szírből) görög orvosi munkákat arabra.

Az arab fordítók hosszú sorából az elsők s mindenképp a legjelentősebbek és a legtermékenyebbek közé tartozik a – szintén szír nesztóriánus keresztény – Hunain ibn Ishak al-Ibádi (latin nevén: Johannitius [808–877]), aki egy jómódú gyógyszerész fiaként született Szíriában. Az iraki Bagdadban, Mesuénél tanulta ki az orvostudományt, majd hosszú nyugati utazásain elsajátítva a görög nyelvet hazatért, hogy otthon Hippokratész, Galénosz, Szóránosz, Eraszisztratosz és mások műveit fordítsa görögből szírré vagy szírből arabra. Hunain fordítói tevékenysége több okból is jelentős: egyrészt igen nagyszámú, száznál is több orvosi művet fordított le, másrészt ő volt az első arab fordító, aki a görög eredetű szavakat is egybevetette a szír forrással, tehát nyelvészeti felkészültséggel dolgozott, harmadrészt az ő kivonatai és megjegyzései – például Eiszagogéja – váltak később a XII–XIII. századi nyugati orvosi reneszánsz alapműveivé. Fordítói tevékenysége révén Johannitius volt az arab orvosi nevezéktan és szaknyelv egyik megalapozója is. Egyebek közt Johannitiustól származik a középkori dietetikák „res non naturales” (életfolyamatok, élettevékenységek) kulcsfogalma is, amelyet természetesen ő arabul használt. Itt jegyzem meg, hogy az orvosi szak kifejezések fejlődése a fordítóknak mindmáig igen sokat köszönhet, hiszen aki fordít, annak nemcsak értenie, értelmeznie, rendeznie, hanem gyakran meg is kell alkotnia a szakszavakat.

Johannitius már nyelvészeti felkészültséggel fordított, munkái a XII–XIII. századi orvosi újjáéledés alapművei.

Arab sebészeti szöveg az eszközök nevére és használatára vonatkozó magyarázatokkal

Mivel az arab-izlám orvostudomány fordításokon alapult, az orvosok az idegen szakkifejezések folyamatos magyarázatára kényszerültek. Az arabok orvosi szótárai az első többnyelvű orvosi szótárak, hiszen általában görög (néhol perzsa és egyéb „barbár” nyelvű) kifejezéseket próbáltak arabul kifejtetni. E munkák közül a legismertebb Rhazesnek a hippokratikus szavakról írott tanulmánya. A Pussáq Smáhé néven ismert szír nyelvű kézirat a IX–X. századból származik és több, négy-, öt-, sőt tíz nyelvű orvosi szöveget tartalmaz. A következő négy száz évben még számos arab szerző állított össze orvosi szöveget, szótárt, köztük al-Qumri, Huvárizmi, ibn Bahtisú, asz-Szidzsi, al-Harravi is. E – a gyakorlatot és a fordítás segítését egyaránt szolgáló – munkák némelyike nem arab, hanem perzsa nyelvű volt.

Az arab orvosi szótárak voltak az első többnyelvű szöszedetek, magyarázatok.

Az európai orvosi nyelv kialakulása szempontjából az arab orvostudomány három okból is fontos volt: egyrészt megőrizte az antik orvosi irodalom számos, egyébként valószínűleg elkallódó szövegét – amelyet később latinra fordíthattak nyugaton –, másrészt rendszerezésre és osztályozásra való hajlama következtében olyan fogalmakat is teremtett, amelyeknek későbbi latin megfelelői az európai orvosi szakszavak részévé váltak. Harmadrészt az arab orvosok használtak első ízben nem anyanyelvi (görög) orvosi szakkifejezéseket, természetesen „arabosított” alakban. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az európai orvosképzés évszázadokon át, szinte a XVII. századig arab szerzők (Avicenna, Mesue, Razes stb.) munkáinak latin fordításaira épült.

Az európai orvosképzés évszázadokon át, szinte a XVII. századig arab szerzők (Avicenna, Mesue, Razes stb.) munkáinak latin fordításaira épült.

természetesen „arabosított” alakban. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az európai orvosképzés évszázadokon át, szinte a XVII. századig arab szerzők (Avicenna, Mesue, Razes stb.) munkáinak latin fordításaira épült.

BIZÁNC

A közhiedelemmel ellentétben a nagyjából egy ezredévet megélt Bizánci Birodalomban nem állt meg az orvostudomány fejlődése. A bizánci orvostudomány – Itálián keresztül hatva Európára – rendkívül sok gondolatot, ismereteket és szakkifejezést hozott bennünk. Oreibasziostól (326–405) egyebek közt a *nephritisz*, *aneurizma* és *uréter* szavak származnak, de feltalált sajátos eszközöket, például egy *metrenkhütész* nevű, művi abortuszhoz használt fecskendő is. Palladiosz (V. sz.) a *nüktalopiának* adott nevet. Merkouriosztól (VI. sz.) származik a *kephaliké* és *basziliké ér* (*vena cephalica* és *vena basilica*) el-

Az ezredévet megélt Bizánci Birodalom orvostudománya a kezdetektől elevenen hatott az európai orvostudományra.

nevezés, valószínűleg Theophilosz Protoszpatariosztól (X. sz.) pedig az *arterioszklerózis* terminus, Szi-meon Széth írja le elsőként pontosan a *hepatitisz* és a *kürrhoszisz* elkülönítő kórismézését (e szava-

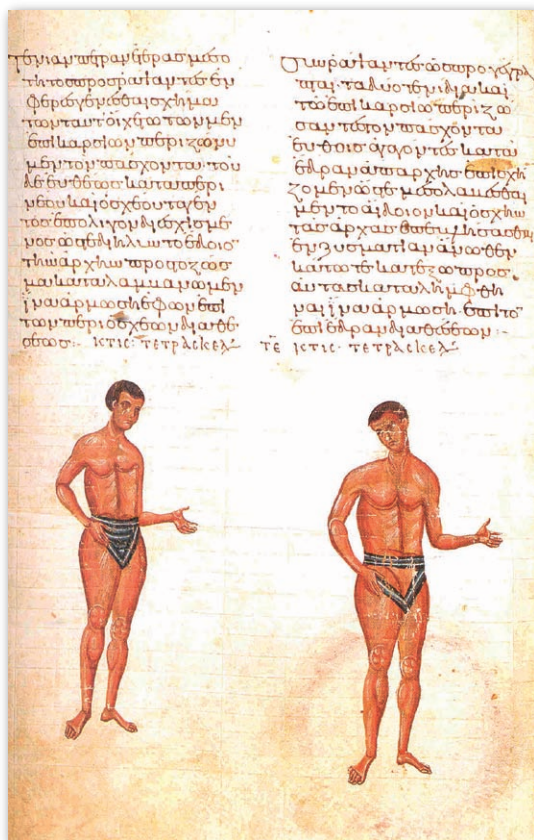
kat használva). Niképhorosz Blemmüvész (1197–1272) vezette be a *pimelorrhé* (‘zsírvizelés’) fogalmát és megnevezését, de bizánci orvosoktól ered a *phlebotomia* (‘érvágás’) és *uroszkópia* (‘vizeletvizsgálat’) legtöbb, mára divatjamúlt, de a XIX. századig széles körben használt szakkifejezése is. A kórház (*xenon*, *xenodokhion*) intézménye is a bizánci kultúrkörben alakult ki (effajta intézményeket addig nem ismertek) – a *hospitale* (magyarul *ispotály*) szó például a görög *xenon* tükörfordítása. (A szavakat ezúttal is az eredeti görög szó betűhű átírásával közöltük.)

A bizánci orvostudomány kezdetektől jelen volt és hatott a nyugatira – elsősorban Salerno orvosi egyetemén keresztül. Nikolaosz Mürepszosz, Aktuariosz, Nonnosz munkái latin fordításokban a XVI. századig az orvosi és gyógyszerési gyakorlat kézikönyvei maradtak, így szakszójegyzékük is elevenen hathatott az orvosi nyelv fejlődésére. Nem véletlen bizonyára az sem, hogy az európai tudományos újjászületés sokáig bizánci befolyás vagy irányítás alatt álló területeken indult meg, és az sem tagadható, hogy a XIV–XV. században nyugatra menekülő bizánciaknak döntő szerepük volt az ókori görög szövegek megőrzésében, tolmácsolásában és bírálatában.

KOLOSTORI ORVOSLÁS

A Benedek-rend alapítása óta (529), különösen pedig a rendek számának XIII. századi megszorodása óta nyugaton egyre több kolostorban végeztek gyógyító tevékenységet. Az – egyébként egyiptomi, közel-keleti eredetű – kolostorok a VI–XII. században nemcsak az orvostudomány, hanem a gyógyító- és gyógyszerészképzés központjaivá is váltak. Mivel a szerzetes orvosok többnyire csak a gyakorlathoz értettek, a kolostorok orvostörténeti jelentősége főként abban állt, hogy az első kórházak nyugaton ezekben az intézményekben jelentek meg (*infirmariumok*, *xenodokhiumok*, *hospitale pauperumok*), és itt végeztek először szervezett beteggondozást is. A kórházakat, vendégházakat gyakran egészítették ki gyógynövénykertek, patikák, fürdők és orvosi „rendelők”.

Az első kórházak nyugaton a kolostorokban alakultak.

Bizánci sebészeti kézirat a sérvkötőkről (XI. sz.)

Középkori orvos és orvosnő állkapcsot tesz helyre. (Rolando da Parma Sebészeti-ének kéziratából, 1300 körül, Bibliotheca Casanatense)

A kolostori könyvtárakban néha orvosi kéziratok is rendelkezésre álltak: a XII. századig ezek szinte kivétel nélkül – gyakran nemzeti nyelvű – recept- vagy gyógynövénykönyvek, olykor ráolvasásokkal, mágikus formulákkal kiegészített, Aurelius, Esculapius, Serranus, Damigeron típusú „fedőneveket” viselő szövédmények, szójegyzékek, vizelet-, pulzus-diagnosztikák, mágikus gyógymódokat ajánló könyvek vagy gyakran verses formában írt érvágási útmutatók és dietetikák voltak. Az első kolostori gyógyszerkönyv kézirata 790-ből származik (Lorsch Arzneibuch). A kolostori medicina létrehozott azonban színvonalasabb munkákat, például Hildegardis von Bingen (Szent Hildegárd) a többféle tudományban is jártas apátnő Causae et curae című – magyarul is olvasható – orvosi gyakorlati kézikönyvét vagy Walafridus Strabo Hortulusát. Hildegardis orvosi prózája a latin és a német szaknevek keverékéből áll – ha ugyanis a szerző nem ismert egy szót latinul, a német megfelelőt használta. Ez az eljárás a középkori orvosi szövegekre igen jellemző volt. (Hildegardis alkotta meg egyébként a történelem első halandzsanyelvét is.)

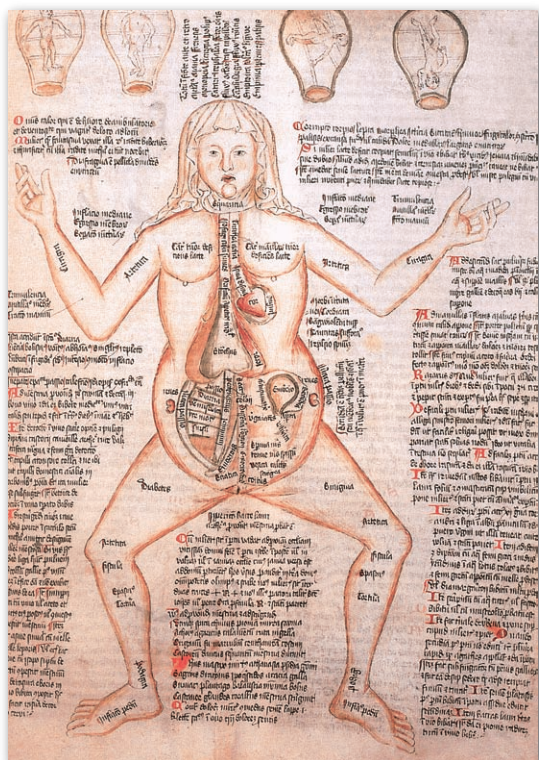
A kolostorok a VI–XII. században nemcsak az orvostudomány, hanem a gyógyító- és gyógyszerészkezés központjaivá is váltak.

A kolostori orvoslás jelentősége azonban nem az orvosi nevezéktan gazdagításában, hanem a betegellátás megszervezésében, a gyakorlati orvostan életben tartásában, a kórházak létrehozásában és bizonyos ókori eljárások népi gyógyászati elterjesztésében állt.

AZ ORVOSTUDOMÁNY ÉS AZ ORVOSI NYELV EURÓPAI ÚJJÁSZÜLETÉSE (XII–XIV. SZ.)

Az orvostudományban a nyelv újjászületése a reneszánsz évszázadokkal korábban kezdődött, mint például a filozófiában vagy a szépirodalomban. Az arab befolyási övezeteken át számos, évszázadokig elfeledett görög orvosi mű és gondolat jutott ismét Európába, s ezt a folyamatot a XII. századtól a keresztes háborúk is erősítették.

Az európai latin orvostudomány az arabból fordított, antik (görög) orvoslás tudományos munkáiból eredt.

Nőgyógyászati kódexlap a XV. századból, ábrákkal

műveit, nyugaton az orvosok többsége még e derék auctorok nevét sem hallotta, s ha hallotta is, műveiket legföljebb kezdetleges kompendiumokból ismerte. Nem meglepő hát, hogy az ókori szerzők arab fordításai és e művek arab magyarázatai oly óriási érdeklődést keltek, valóságos tudományos forradalmat indítottak el a XII. századi Európában.

A legjelentősebb fordító, aki arab orvosi munkákat latinra ültetett át, az afrikai születésű, valószínűleg berber kereskedő, későbbi montecassinói Benedek-rendi szerzetes, Constantinus Africanus (1010–1087) volt. Neki és utódainak – például Petrus Hispanusnak – köszönhető az a hatalmas mennyiségű fordítás, amelyre Európa első orvosi egyeteme a salernói egyetem építhette képzését. E fordítások terminológiatörténeti jelentősége igen nagy, ha számos megoldásukat a reneszánsz el is utasította később. Constantinustól erednek egyebek közt az olyan terminusok – arab kifejezések tükörfordításai – mint a *dura mater*, a *conjunctiva* vagy a *puppis cerebri*.

Európa első orvosi egyeteme a salernói egyetem volt, képzési anyagát Constantinus és utódainak fordításaira alapozták.

A keresztes háborúk hatására új tudományágak, gyógynövények, gyakorlati sebészeti eljárások, új orvosi eszközök és új szakkifejezések is Európába jutottak. Ilyen új szakkifejezés volt például a ma már köznyelvi szónak számító *alkímia*, *kémia*, *algebra*, *lombik*, *szirup*, *alkohol*, *gipsz*, *elixír* stb. A keresztes háborúknak köszönhető például a volt keresztes lovag, Theodorus Borgognoni *Cyurgiája*, azaz sebészete, amelyben számos sebészeti kifejezés, elsősorban eszköznév először olvasható. A kor keresztény szellemi központjában, Itáliában ekkor jelennek meg az első, már a humanizmust előlegező bölcsész-tudós orvosok is, mint Simon de Genua, aki botanikusként, szótáríróként, egyházként és orvosként egyaránt jelentőset alkotott, vagy Taddeo Alderotti, a bolognai orvosi iskola megalapítója, az olasz orvosi nyelv egyik megteremtője. Az anatómia és a törvényszéki orvostan is ebben a korban körvonalazódik: az első boncolási adatok Bolognából származnak a XIV. század közepéről.

Az első boncolási adatok Bolognából származnak a XIV. század közepéről.

Európába az arab orvoslás két úton juthatott el: részint a sokáig bizánci, majd normann birtokban lévő Dél-Itálián, részint pedig a mór Hispánián át. Az ókor orvosi nyelve, mint mondtuk, a görög volt: a középkori, latin nyelvű Európa tehát nyelvileg is elszigetelődött az antik örökségtől. Míg keleten a IX–X. században sorra fordították arabra Galénosz, Szóránosz, Dioszkuridész

Constantinus Africanus vizelet vizsgálat (15. századi könyvillusztráció. Bibliothèque nationale)

Az arab orvostudomány beáramlásának másik útja Hispánián, Córdoba, Sevilla, Granada virágzó kultúráján át vezetett. Itt a fordítások központja a XII. századi Toledo volt, ahol az aragón-kasztíliai uralkodók és Raimundus Toletanus, a fordításokat szervező, tudós érsek megbízásából keresztény és zsidó fordítók sora dolgozott az arab természettudományos örökség átültetésén, köztük olyan jelentős személyiségek, mint Gerardus Cremonensis (1114–1187) – Rhazesz, Avicenna, Abulkászim latin fordítója – Dominicus Gundissalinus, Alphanus, Marcus Toletanus vagy Johannes de Sevilla.

A latin a XI–XIV. század közt vált az orvostudomány nyelvévé.

A latin éppen a fordítások eredményeképpen, a XI–XIV. század közt vált az orvostudomány nyelvévé, illetve elsősorban írott nyelvvé. Ez utóbbi tény a terminusok rögzülése szempontjából fontos.

A legkorábbi európai orvosi szöszedetek szintén a fordítás céljait szolgálták, s általában Synonyma címmel szerepelnek a kéziratok közt. Az első ismert európai orvosi szójegyzék, a pisai Stephanus de Antiochia munkája, 1127-ben született. Ez a mű voltaképpen egy Al-Madzszúsi, Kitab al-Malaki című munkájához készült szótár volt, amely később Synonyma Stephani címen vált közzismertté. A szöszedet Dioszkuridész művének növény- és gyógyszerneveit közli, arab görög és latin szinonimákkal együtt. Szintén a legkorábbi középkori szótárak közé tartozik Matthaeus Sylvaticus (XIII. sz.) Opera pandectarum medicinae című könyve, amely több száz latin és görög orvosi kifejezés magyarázatát adja, bár nem ábécérendben, így eléggé nehezen áttekinthetően.

Az arabból latinra vagy arabból előbb héberre majd katalánra, castellanóra s csak ez után latinra fordított iszlám orvosi munkák sokáig olyannyira meghatározták a nyugati orvostudomány és orvosi nyelv fejlődését, hogy a XVI. század elején valóságos arabellenes – ún. antiarabista – tudományos hadjáratra volt szükség ahhoz, hogy az iszlám tekintélyek nyomasztó súlyától a nyugati orvostudománya megszabadulhasson.

Az Európa orvoslás a XVI. század elején veti le iszlám medicina köntösét, s válik önállóvá, „európaivá”.

A HUMANIZMUS ÉS A KÖNYVNYOMTATÁS HATÁSA AZ ORVOSI NYELVRE (XV–XVII. SZ.)

A XI–XIII. század folyamán latinra fordított nagy mennyiségű arab, illetve arabok által közvetített görög orvosi mű hatásának a szakkifejezések fejlődése szempontjából két legfontosabb eredménye az orvosegyetemek születése és a nyugati orvosi irodalom fellendülése volt. Az egyetemek, az oktatás jelentőségét az orvosi nyelv fejlődésében szükségtelen részletezni, legfőleg azt hangsúlyoznám, hogy az orvosi oktatás a középkorban elsősorban az ókori és arab szerzők műveinek felolvasásából (prelegálásából) és magyarázatából állott. A magyarázat pedig igen gyakran nevezékταν jellegű volt. Ami viszont az orvosi irodalmat illeti, a középkor négyféle orvosi szöveget ismert:

- a kommentárt, amelyet eleinte az oktatásban használtak, később önálló műfajjá vált;
- a compendiumot, amely ókori és arab szerzők műveit kivonatolta latinul;
- a herbáriumot (a gyógynövény- és receptkönyvet);
- illetve a consilia és regimen típusú tanácsadókat.

A XI–XIV. században az európai latin formálódásával párhuzamosan a nemzeti nyelvű orvosi írások (német, francia, provanszál, katalán, olasz) is megjelentek.

Mindegyik típus tartalmazott lapszélre írt vagy a szövegbe foglalt szómagyarázatokat. A XI–XIV. század orvosi irodalmára azonban mégis a terminológiai zűrzavar és a latin nyelv vezető szerepe mellett a (német, francia, provanszál, katalán, olasz) nemzeti nyelvű orvosi írások megjelenése jellemző. A zűrzavarhoz az is hozzájárult, hogy az adott terület nemzeti nyelve is folyamatosan befolyásolta az orvosi latin használatát.

Az orvosi oktatás a középkorban főleg az ókori és az arab szerzők műveinek tanításából, magyarázásából állt.

Az orvosi szaknyelv történetében a XV. század közepe gyökeres változásokat hozott. Konstantinápoly eleste (1453) után ugyanis a görög szellemi elit számos tagja Itáliába menekült, eredeti görög kéziratok sorát hozva magával. Másrészt lassanként elterjedt a könyvnyomtatás, amely teljesen új helyzetet teremtett az orvosi szaknyelv egységesíthetősége szempontjából. Kiküszöbölte ugyanis a másolások hibalehetőségeit, ugyanakkor nagyobb példányszámban tette lehetővé a szövegek most már kritikai kiadásait és latin fordításait – amelyekből ezentúl, és ez sem mellékes szempont, meg is lehetett élni. A modern Európában elsőként Nicolao Leoniceo (1428–

A könyvnyomtatás gyökeresen megváltoztatta, helyesbítette és fellendítette az európai orvostudományt.

Paracelsus 47 évesen. (August Hirschvogel fametszete, 1540)

1524) olasz költő és bölcsező és Jacques Dubois (Jacobus Sylvius [1478–1555]) francia humanista végzett effajta szövegírási munkát. Az arab változatokból készített korábbi latin fordítások hibáira sorra derült fény, hiszen a fordítók – akik gyakran több kéziratot is egybevetettek – kényszerűségből alaposan végigolvasták az ókori szerzők munkáit, így ráébredtek gondolati és megnevezési ellentmondásaikra, tévedéseikre. Ez a tapasztalat azután nemcsak a szövegek, hanem alkotóik kritikáját is eredményezte. Nem véletlen, hogy épp Vesalius, aki az első teljes Galénosz-fordítás és -kiadás munkatársa volt, alapozta meg a modern anatómiát és anatómiai szaknyelvet, és hogy éppen klasszikus műveltségű, ókori szerzőkön nevelkedett tudósok, Paracelsus és Van Helmont teremtették meg a galénizmussal szakító új orvosi irányzatot, a kemiátriát, illetve indították útjára a kísérletes orvostudományt (Bacon, Fernel, Colombo, Santorio).

Itt jegyzem meg, hogy e korban éppen az új elméletek megjelenése miatt, többen is kísérleteztek újfajta szavak önkényes bevezetésével. Paracelsus például, egyebek közt a rejtélyes eredetű és jelentésű *synovia*, *opodeldok*, *arlatum*, *spara*, *ileth*, *hirbel*, *leffas*, *evestrum*, *stannar*, *gatoronium* szakkifejezéseket találta föl: ezekre egyszerűen azért volt szüksége, mert nem létező dolgokról értekezett. Van Helmont pedig a *blas* és a *gas* szavakat ötvölte ki. A *gas*ból lett a mai *gáz* szó, a *blas* azonban sajnos eltűnt a századok süllyesztőjében.

A reneszánsz orvosok nyelvi tekintetben a klasszikus latinhoz igyekeztek visszatérni, kigyomlázták a szakszavak tárából a középkori, „arabistának” bélyegzett vagy a nemzeti nyelvekhez köthető szóalakokat, és egységesíteni is igyekeztek a szókészletet. Ekkortól szokás a görög szavakat is latinos alakban, latin végződésekkel és/vagy prepozíciókkal ellátva alkalmazni (pl. *dehydratio*), illetve latinos átírásban írni (*haemolysis*, *dyspnoe*). Ezzel párhuzamosan azonban – szintén a könyvnyomtatás hatására – a nemzeti orvosi nyelvek fejlődése is hatalmas lendületet kapott.

Az első reneszánsz orvosi szótár, Symphorien Champier vagy humanista nevéen Campegius (1472–1535) *Vocabulorum medicinalium ac terminorum difficilium explanationes* című munkája Lyonban látott napvilágot, 1508-ban. Nagyjából ugyanekkor írta a spanyol reneszánsz szótárírás atyja is, Antonius Nebrissensis (1444–1522) a maga *Lexicon artis medicae*-jét. Laurentius Phrisius *Synonyma und gerecht Usslegung der Wörter...* (Strassburg, 1519) című szótára a német mellett az orvosi, botanikai, mineralógiai szavak latin, héber, arab és görög változatait is hozta. Az is előfordult, hogy középkori szerzők munkáit is magyarázni kellett. Isaac Ioubertus a neves középkori sebész Guido de Chauliac (XIV. sz.) szakkifejezéseit magyarázta Lyonban, 1528-ban kiadott ábrákkal tarkított művében.

Már szintén nemcsak értelmező, hanem többnyelvű orvosi szótárt adott közre a svájci Michael Toxites (XVI. század első fele) Strassburgban, 1574-ben (*Onomastica II. Primum Philosophiae et medicae, alterum Theophrasti Paracelsi vocum explicatio*). Toxites szótárának célja a szakkifejezések új, paracelsusi értelmezésének és szavainak terjesztése lehetett. 1555-ben jelenik meg Bartholomaeus és Petrus Rostinus Hippokratész-aforizmaszótára, most már – a nyomtatott Hippokratész-szótárak közt első ízben – ábécérendben hozva a szómagyarázatokat.

Johannes Baptista Van Helmont összes műveinek címlapja, a szerzőnek és fiának portréjával. (Van Helmont, Johannes Baptista: Opera omnia. Francofurti, Erythrophilus, 1682)

A reneszánsz egységesítette a főleg ókori orvosi művek fordításai következtében egyetemessé váló latin orvosi nyelvet, és latinosította a görög szakkifejezéseket.

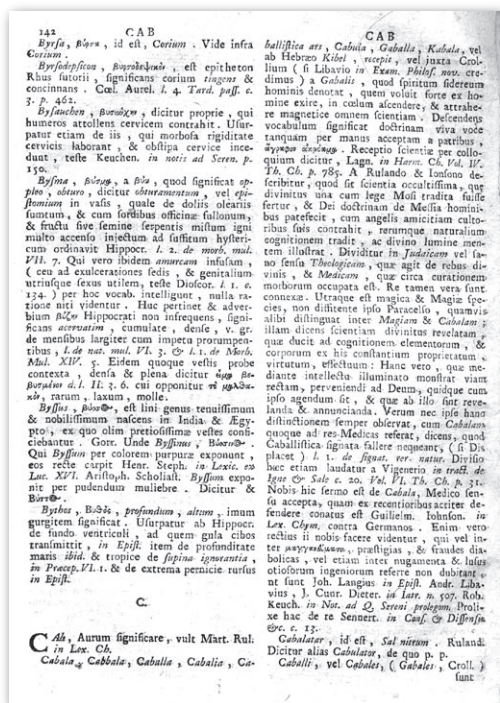
Ezzel egy időben azonban a nemzeti orvosi nyelvek is roppant mértékben fejlődtek.

Henricus Stephanus (Párizs, 1564) Dictionarium medicum, amely anyagát az ókori szerzők által használt szakkifejezésekből és szavakból merítette, már minden tekintetben a mai szótárakra hasonlít. A Dictionarium ugyan csupán egynyelvű munka (helyesebben, a görög kifejezések mellett csupán latin magyarázatokat ad), mégis mind filológiai, mind módszertani tekintetben úttörő vállalkozás volt.

A szótárírók közt azonban még jó darabig Hippokratész és Galénosz marad a kiindulási pont: számosan írnak a továbbiakban is egyre alaposabb és több művet feldolgozó Hippokratész- és Galénosz-szótárakat. Köztük említhetjük Ioannes Gorraeus Definitionum medicarum libri 24, litteris graecis distincti (Párizs, 1564) című munkáját, amelyet legalább húsz hasonló szótár követett. Ám más auktorkok is előbb-utóbb sorra kerülnek. Avicennát – helyesebben ennek latin fordítását – Andreas Alpagus, Mesuet Ioannes Renerius, Scribonius Largus Ioannes Rhodius, Caelius Aurelianus Theodorus Ianssonius ab Almeloveen, Celsus ugyancsak ab Almeloveen és Ioannes Rhodius, Aretaioszt Michael Maittaire, Dioszkuridész pedig Joachim Camerarius magyarázta szöszedet formájában. Ezek a szótárak azonban inkább bölcselő munkák voltak, semmint orvosiak, s többnyire nem is külön kötetben, hanem az adott művek függelékeként jelentek meg.

Iskolai oktatás a XV. században (H. Quentel fametszete, Köln, 1495)

Szómagyarázatok Castelli lexikonából

nem szükködött kiegészítésekben és bővített újrakiadásokban. Halléban, 1739-ben a kiváló Iohann Heinrich Schulze átdolgozásában jelent meg immár a szóértelmezés mellett etimológiákat is nyújtva. Ennek a műnek XVIII. században azután számos latin, illetve német nyelvű bővített kiadása is napvilágot látott.

Az első anatómiai szótár Josephus Camerarius Dikokeuē onomasztikē. Diligens exquisitio nominum, quibus partes corporis humani appellari solent (Bázel, 1551) című kötete volt. Ezt követte Caspar Bauhinus szintén anatómiai szótára (Bázel, 1591). A szakorvosi szótárak azonban csak a XVII. században jelennek meg a színen, így a francia Jean Duvelle Onomatologie

A XVI. század második felétől azután már sorra látnak napvilágot az általános orvosi lexikonok. Az első, nem filológiai, hanem gyakorlati orvosi céllal készült, s nem csupán az ókori szókinccset, hanem a korabeli, mindennapi gyakorlatban alkalmazott orvosi-gyógyszerészeti kifejezések is felölelő, tehát modern orvosi szótár Bartholomaeus Castellus kétnyelvű (görög–latin) orvosi lexikonja volt (Lexicon medicum graeco-latinum; első kiadás: Velence, 1607). Mivel a szótár – épp újdonsága miatt – elég sok tévedést tartalmazott, és bár teljességre törekedett, meglehetősen hiányos volt, a következő százötven év során többben is javítottak rajta, ezek a bővítések azonban – állítólag – inkább kárára váltak Castelli művének, mintsem előnyére. Iacobus Pancratius Bruno (Nürnberg, 1682) újabb és ismételt javított kiadása már nagyobb sikert aratott, különösen ötnyelvű (arab, héber, görög, francia, olasz) mutatójának köszönhetően.

A XVI. század második felében már az első orvosi lexikonok is megszülettek.

A XVII. század végén azután megjelent az az orvosi lexikon, amely a következő évszázadokban a legnépszerűbbnek bizonyult, és amely ma is a leghasználhatóbb az orvostörténész számára: Stephanus Blancardus Lexicon medicum novum graeco-latinum (Amszterdam, 1679), amely egyebek közt olcsó árának is köszönhetette pályafutását. E mű szintén

chirurgicaléja (Lyon, 1644) vagy a német J. L. Hannemann: Prodrömus lexicü utriusque medicinae practicaeje (Hamburg, 1662). Az orvosi kémia és az alkímia szókincsét Martinus Ruland gyűjtötte először össze Lexicon alchimiae, sive dictionarium alchemisticum (Frankfurt, 1612) című művében.

A XVIII-XIX. SZÁZAD

Újabb gyökeres változást hozott az orvosi nyelv fejlődésében a XVII. század. Ennek részben módszertani, tudományos, részben társadalmi okai voltak. Ekkoriban alakultak ugyanis azok a szaktudományok (farmakológia, élettan, patológia, toxikológia, orvosi kémia), amelyek már önmagukban is önálló szakszókincset alakítottak ki. A kémia és a fizika szókincsének összekapcsolódása az orvostudományával különösen nagy hatásúnak bizonyult, gondoljunk csak a *flogiszon*, *oxigén*, *elektron*, *nuklein* szavakra. Más tudományok, például a zoológia, mineralógia, botanika korabeli rendszertanai (Linné) is óriási hatást gyakoroltak az orvosi nyelvre: az újfajta növénytani és gyógyszerertani osztályozás és nevezéktan például a *materia medica* szókincsét forradalmasította, a mikroszkópos kutatás pedig az élet- és szövettanét. A növénytani eredmények hatására kifejezetten linnéianus orvosi és szakkifejezési rendszerek is születtek, például J. B. M. Sagar (1702–1778) *Systema morborum symptomaticum*ja (Bécs, 1783) vagy F. Boissier de Sauvages (1706–1767) *Nosologia methodicá*ja (Amszterdam, 1768). A hivatalos gyógyszerkönyvek elterjedése a vényírás módját határozta meg (a receptírásban a XVIII. században külön tantárgy lett az orvosi egyetemeken).

A XVII. század az önálló szókincsű szaktudományok formálódásának évszázada.

A XVII. század a közegészségügy fellendülésének időszaka is, az orvosi nyelvben sorra jelennek meg az ezzel a területtel kapcsolatos kifejezések (*politia medica*, *policlinica*, *karantén* stb.). Ugyanekkor válik ketté a tudományos orvosi próza és az ismeretterjesztő orvosi nyelv is, s ez utóbbi egyre inkább a nemzeti nyelvekhez kötődik. A nemzeti orvosi nyelvek egyébként – legalábbis Nyugat-Európában – máig megőrizték görög–latin terminológiai örökségüket. A szakszövegekben legfőképpen a betegségnevek némelyike bukkan föl nemzeti nyelven, a bonctani, nozológiai, gyógyszerertani, élettani szakszavak zöme máig görög–latin eredetű maradt. Ha egy mai magyar orvosi szakkikket olvasunk, gyakran az a benyomásunk, hogy csupán nyelvtana és mondattana magyar, szövege valami érdekes makaróninyelven íródott. Igaz, ami igaz, olykor még a mondat szerkesztés és a nyelvhelyesség sem emlékeztet a magyarra.

A XVIII. században vált ketté a tudományos és az ismeretterjesztő orvosi nyelv; az utóbbi egyre inkább a nemzeti nyelvekhez kötődött.

A betegségsztyályozás kifejezéseiben a kóroki, majd a XIX. század második felétől divatosná váló szervműködési szemlélet újfajta betegségneveket hozott létre (*allergia*, *tuberkulózis*, *cellulitis*, *meningitis*, *hystoplasmosis*, *brucellosis*, *rachitis*, *depresszió*, *neurózis* stb.). Ugyancsak hihetetlen gazdagodást jelentett a technikai-tudományos fejlődés, elsősorban az eszközneveknél, de más területeken is, a *géntől* a *röntgenig*, az *ombrofortól* a *sejtplazmáig*, az *enzim*től a *bacilusig*, a *mentálhigiénétől* a *bronchoszkópiáig* és a *sztetoszkóptól* a *reflexig* sok-sok ezer szóval és fogalommal gazdagítva az orvosi nyelvet.

A XVIII–XIX. század az orvosi romantika, az „alternatív gyógyászat” virágkora is egyben. A vízgógyászat, a magnetizmus, a hipnózis, a természetgyógyászat, a keleti gyógymódok, a homeopátia, az ingertan, a brownianizmus, az elektroterápia, az orvosi jellemtan és a lélekelemzés (pszichoanalízis) térhódítása számos furcsa – részint kérészetű – kifejezéssel bővítette az európai orvosi szókincset. Ilyen szavak például *hylozoismus*, *hylarchus*, *Lebenswecker*, *phacoscotoma*, *hypnosis*, *animalis magnetismus*, *asthenia*, *fluidum*, *komplexus*, *projectio*. A XVIII–XIX. század orvosi nyelvét e nyelv – a szakterületek elkülönülése miatt megfigyelhető – szakosodása is jellemzi.

A XVIII–XIX. század az orvosi romantika, az „alternatív gyógyászat” virágkora is.

KÍSÉRLETEK AZ ORVOSI SZAKKIFEJEZÉSEK SZABÁLYOZÁSÁRA

A XIX. század második felében az orvosi szókincs – részint a nemzeti orvosi nyelvek, részint a szakterületek külön nyelveinek kialakulása, részint pedig az orvostudomány és orvosi technika óriási fejlődése következtében – oly parttalanná duzzadt, hogy egyre többen követelték egységesítését, valamiféle „kánon” létrehozását. A helyzetet súlyosbította, hogy a klasszikus nyelvi képzés egyre inkább háttérbe szorult, így az orvostanhallgatók egyre kevésbé értették azt, amit mondtak. Ennek az igénynek a nyomására állította össze egy svájci és egy osztrák anatómus, Wilhelm His a jénai, majd Joseph Hyrtl 1895-ben a Bázeli Nomina Anatomica című gyűjteményt (BNA), amelyben az anatómiai szakkifejezések egységesítésére tettek kísérletet. 1935-ben, Jénában adták ki ennek bővített változatát (JNA), ezt azonban – részben politikai okokból –

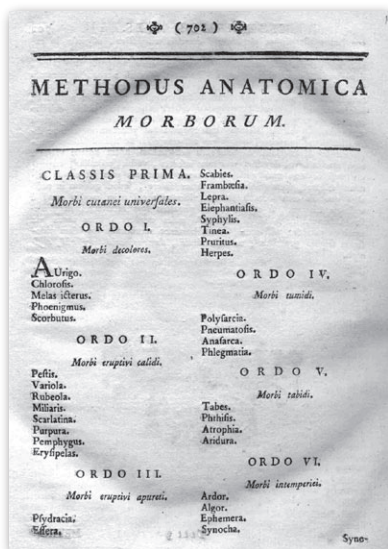
nem minden országban fogadták el. Végül, 1955-ben, Párizsban készült el az úgynevezett Párizsi Nomina Anatomica (PNA), amely végre nemzetközi normává válhatott. A PNA folyamatos korszerűsítéséről és bővítéséről jelenleg szigorúan mérlegelő nemzetközi bizottság gondoskodik. (Vö. ... fejezet.)

A XIX. század második felében az orvosi szókincs parttalanná duzzadt, valamiféle egységesítése, szabályozása elodáztatatlanná vált.

A klinikai szókincs, a betegségnevek és csoportosítások szakkifejezéseinek egységesítése ennél sokkal nehezebb feladat. Ennek oka nemcsak az, hogy ez esetben nem tízezer, hanem legalább tízszer annyi szót kellene tisztába tenni, hanem az is, hogy ez a szókincs országonként sokkal tarkább képet mutat, mint az anatómiai nevezéktan, hiszen szakmánként, országonként és koronként képlékenyen változik.

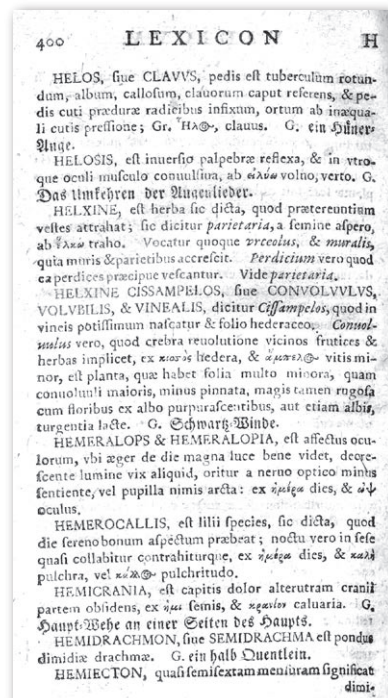
Betegségnevek formái:

- Képletes (metaforikus) nevek: (*elephantiasis/elefantiázis, carcinoma/karcinóma, bursitis*)
- Szervi, elhelyezkedési (ún. topográfikus) nevek: (*pneumonia/pneumónia, endocarditis, isiász*)
- Kóroki nevek (*hystoplasmosis, brucellosis, helminthiasis*)
- Személynevekből képzett betegségnevek (*Basedow-kór, Chorea Sancti Viti, Kaposi-szindróma*)
- Tüneti nevek: (*burning feet syndroma, androtrichia, hirsutismus*)

Részlet F. Boissier de Sauvages betegségrendszeréből

A klinikai szakszavak, -fogalmak rendbe szedésére már a XVII–XVIII. században törekedtek (Thomas Sydenham, Carl von Linné). Végül Francois Boissier de Sauvages tett kísérletet e nyelv szabályozására vagy legalábbis rendszerezésére (Nosologia methodica, morborum classes juxta Sydenhami mentem et botanicorum ordinem. Amsterdam, 1768 – 2 kötetben). Az ő kísérletének az elővetkező kétszáz évben legföljebb szakmánként akadtak folytatói. Korunkban az ISO (International Organisation of Standardisation) próbálkozik a különféle szaknyelvek összehangolásával együttműködve a nemzeti bizottságokkal, törekvései azonban reménytelennek tűnnek. Jelenleg az úgynevezett ICD (International Classification of Diseases) a mérvadó

Szömagyarázatok Blancardus orvosi lexikonának 1759-es kiadásából

rendszer, ez a 10. változatánál tart (ICD-10). Léteznek kísérletek az orvosi szaknyelvek a számítógépes és internetes „nyelvekhez” való alkalmazására is Unified Medical Language System (UMLS) néven – elsősorban az internetes irodalomkutatás segítése érdekében.

Az úgynevezett Medspeak (kb. „orvnyelv”) – amely már nevében is ijesztően emlékeztet Orwell Newspeakjére – megértésére és helyes alkalmazására ma már a nyugati egyetemek külön kurzusokat indítanak, sőt az USA-ban medspeak-szakértőképzés is létezik. Az orvosi szakkifejezések fordítása, oktatása, rendszerezése pedig lassanként külön üzletággá fejlődik nyugaton. (Az interneten rengeteg angol orvosi értelmező szótár és nevezéki útmutató hívható elő egyébiránt a „medspeak” varázsszóval.)

Ma hozzávetőlegesen 200 000 alapszóból áll az orvosi nyelv, ezek 95%-a ma is latin–görög eredetű. (Összehasonlításképpen: a magyar nyelv kb. 250 000 szóból áll.) E szókincsből kb. 10 000 anatómiai név, 60 000 betegségnev, 130 000 folyamat-, eszköz-, cselekvés-, gyógyszernev. A görög és a latin mellett – főként a XVIII. századból származó – francia (*drainage, pincette*), illetve XX. századi eredetű angol kifejezések (*bypass, transmitter, shunt, outcome, input*) is jelen vannak e szó-

kincsből. Az angol szavak mennyisége és aránya egyre nő. Érdekes egyébként, hogy a francia és angol orvosi szakkifejezések zöme szintén latin eredetű. A XX. század második fele óta az angolszász nyelvi befolyás világszerte igen erős, ami nemcsak a szóalkotásban, hanem a szavak végződésének írásában, a – sokszor helytelen – helyesírásban, a ragozásban, kiejtésben és a rövidítésekre való hajlamban is tetten érhető.

Az angolszász nyelvi befolyás nemcsak a szóalkotásban, hanem a szavak végződésének írásában, a – sokszor helytelen – helyesírásban, a ragozásban, kiejtésben és a rövidítésekre való hajlamban is tetten érhető.

IRODALOM

- A betegségek nemzetközi osztályozása. (International classification of diseases.) Ford. Marton Zoltán. 1–2. kötet. Budapest, 1960–1963.
- Baader, G. 1982. Die Entwicklung der medizinischer Fachsprache in der Antike und im frühen Mittelalter. In: Baader, G.–Keil, G. (Hrsg.): *Medizin im mittelalterlichen Abendland*. Darmstadt, 417–442.
- Baader, G. 1974. Die Entwicklung der medizinischen Fachsprache im hohen und späten Mittelalter. In: Keil, G.–Assion, P. (Hrsg.): *Fachprosaforchung. Acht Vorträge zur mittelalterlichen Artesliteratur*. Berlin, 88–123.
- Bendz, G. 1968. Zur medizinischen Terminologie der Römer. In: Goerke, H.–Müller-Dietz, H.–Kölg, G. (Hrsg.): *Verhandlungen der XX. Intern. Kongr. der Gesch. der Med. Berlin*. Hildesheim, 286–290.
- Benedum J. 1981. *Einführung in die medizinische Fachsprache. Medizinische Terminologie für Mediziner und Zahnmediziner auf der Grundlage des Lateinischen und Griechischen*. Unter Mitarbeit von Inge Michler. 2. korrig. Aufl. Berlin–Heidelberg–New York.
- Blancardus (Blankart), S. 1679. *Lexicon medicum Graeco-Latinum*. Amsterdam.
- Bolányi I.–Palatkás B. 1962. *Magyar nevek a nemzetközi orvosi terminológiában*. Budapest. (Kézirat – Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.)
- Brencsán J. 1983. *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata*. Budapest.
- Castelli, B. 1644. *Lexicon medicum graeco-latinum*. Rotterdam.
- Debru, A.–Sabbah, G. (eds.) 1998. *Nommer la maladie: recherches sur le lexique gréco-latin de la pathologie*. Saint-Étienne. (Mémoires Centre Jean-Palmerie 17.)
- Dilg, P.–Jüttner G. 1972. *Pharmazeutische Terminologie*. Frankfurt am Main.
- Dirckx, J. H. 1983. *The Language of medicine. Its evolution, structure and dynamics*. Hagerstown–New-York.
- Donáth T. 1985. Az anatómiai terminológia mai állása. *Orvosi Hetilap* 126: 405–407.
- Donáth T. 1985. Az egységes szövettani és fejlődéstani terminológia kialakulása. *Orvosi Hetilap* 126: 3215–3216.
- Durling, R. 1993. *A dictionary of medical terms in Galen*. Leiden–New York–Köln.
- Gourevitch, D. 1998. Bibliographie du vocabulaire de la pathologie en latin ancien. In: A. Debru, A.–Sabbah, G. (eds.): *Nommer la maladie: recherches sur le lexique gréco-latin de la pathologie*. Saint-Étienne, 201–231.
- Guttman, W. 1923. *Medizinische Terminologie. Ableitung und Erklärung der gebräuchlichsten Fachausdrücke aller Zweige der Medizin und ihre Hilfswissenschaften*. Berlin–Wien.
- Haubrich, W. S. 1997. *Medical meanings. A glossary of word origins*. Philadelphia.
- Hebenstreit, J. E. 1751. *Griechischer Wörter von Krankheiten des menschlichen Körpers*. Leipzig.
- Hyrtil, J. 1880. *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart*. Wien.
- ICD-10 – *Internationale Statistische Klassifikation der Krankheiten und verwandter Gesundheitsprobleme*. Bern, 1998 (CD-ROM).
- Internet Medical Terminology Resources: www.imi.uni-luebeck.de/~ingenerf/terminology/-5k;
- Józsa L. 1994. *Névvél jelölt szindrómák*. Budapest.
- Kraus, L. A. 1844. *Kritisch-etymologisches medicinisches Lexikon*. 3. Ausg. Göttingen.
- Langslow, D. R. 2000. *Medical Latin in Roman Empire*. Oxford.
- Lázár Szini K. 1977. A magyar orvosi műszókincs fejlődésének kezdetei. XIV–XV. század. *Comm. de Hist. Artis Med.* 82: 13–25.
- Leiber, B.–Olbrich, G. (Hrsg.) 1981. *Die klinischen Syndrome*. Bde. 1–2. München–Wien–Baltimore.
- Leven, K-H. (Hrsg.) 2005. *Antike Medizin. Ein Lexikon*. München.
- Lozsádi K. 2006. *Etymologia medica. Orvosi Szótörténeti Tár*. Budapest.
- Lozsádi K. 2003. *Nomen est omen. Orvosi szavaink mitológiája*. Budapest.
- Magyar, L.A.: Állatok és betegségek. *Comm. de Hist. Artis Med.* 170-173 (2000) 161-177;
- Magyar L. A. 2003. A gyógymódok osztályozása. In: *Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professor 80. születésnapjára*. Budapest, 317–330.
- Magyar, L.A. 1999. The history of the term „Tuberculosis”. In: Pálfi, Gy. –Dutour, O. –Deák, J. –Hutás, I. (eds.): *Tuberculosis, past and present*. Szeged, 23–25;
- Marcovecchio, E. 1993. *Dizionario etimologico storico dei termini medici*. Firenze.
- Metzke, H. 1999. *Lexikon der historischen Krankheitsbezeichnungen*. Neustadt.
- Murken, A. H. 2003. *Lehrbuch der medizinischen Terminologie. Grundlage der ärztlichen Fachsprache*. Stuttgart.
- Orvosi terminológia. Az orvosi szakszavak latin és görög eredetű szövelei*. Budapest, 1995.
- Pestessy J. 2001. *Mozaikszavak feloldása sebészek és baleseti sebészek számára*. Csikszereeda.
- Petrovics J. –Szabó Z. 1938. *Az anatómiai nevek magyar értelme a jenai nomenclatura (1935) figyelembe vételével*. Budapest.
- Quemada, B. 1955. *Introduction a l'étude du vocabulaire médical (1600–1710)*. Paris.
- R. Harkó V. 1969. A magyar orvosi szaknyelv kialakulása és a magyar nyelvű oktatás bevezetése a pesti orvostudományi karon. *Comm. de Hist. Artis Med.* 51–53: 231–239.
- Riha, O. 1998. *Medizinische Terminologie*. Zwickau.
- Sabbah, G. (ed.) 1991. *Le latin médical: La constitution d'un langage scientifique: Actes du 11e colloque international "Textes médicaux latins antiques"*. Saint-Étienne.
- Scarborough, J. 1992. *Medical terminologies. Classical Origins*. Norman and London.
- Seidler, E. 1979. *Wörterbuch medizinischer Grundbegriffe*. Freiburg–Basel–Wien.
- Skinner, H. A. 1961. *The origin of medical terms*. 2. ed. Baltimore.
- Šimon, F. 2003. *Terminologia medicinae antiquae. Beiträge zur Geschichte der medizinischen Terminologie*. Košice.
- Simon M.–Visy J. 1991. *Orvosi szófejtő tár*. Szeged.
- Skoda, F. 1988. *Médecine ancienne et métaphore: la vocabulaire de l'anatomie et de pathologie en grec ancienne*. Paris.
- Sournia, J. Ch. –Manuilă, A. 1985. Geschichte der medizinischen Sprache. In: Sournia, J. Ch. –Poulet, J. –Martiny, M. (Hrsg.): *Illustrierte Geschichte der Medizin*. Salzburg.
- Stuedel, J. 1943. Der vorvesalisches Beitrag zur anatomischen Nomenklatur. *Sudhoffs Archiv* 36: 1–42.
- Szöke Á. 1999. *Antik eredetű szakszókincs. Latin és görög eredetű szavak tankönyveinkben*. Budapest.
- Tutsch, D. (Hrsg.) 1970. *Lexikon der medizinischen Fachsprache*. 1–2. Bde. Hamburg.
- Unified Medical Language System: www.informatics-review.com/umls.html-8k;
- Zlotnicki, B. (ed.) 1971. *Lexikon medicum, Anglicum, Russicum, Gallicum, Germanicum, Latinum, Polonum*. Warszawa.

TÉTEL AZ EURÓPAI ORVOSI NYELV TÖRTÉNETE

A bölcső, a görögök és rómaiak, az arabok, Bizánc, a kolostori orvoslás, az európai orvosi nyelv újjászületése (XII–XIV. század), a humanizmus és a könyvnyomtatás hatása (XV–XII. század), a XVIII–XIX. század, napjaink irányzatai.